

*Kultūras studijas:
Zinātnisko rakstu krājums, VII: Vēsturiskā
atmiņa.* Galv. red.
Anita Stašulāne. Dau-
gavpils: DU Akadēmis-
kais apgāds “Saule”,
2015. 244 lpp.

Vēsture nebeidzas ar no-
teiktu hronoloģisko robež-
šķirtni kalendārā. Pagātnes
notikumi turpina pastāvēt
tik ilgi, kamēr sabiedrība par
tiem reflektē, refleksijas iz-
mantojot gan aktualitāšu,
gan nākotnes perspektīvas

veidošanā. Vēsture, kā rakstija vācu vēsturnieks Reinharts Kozeleks, balstās pieredzes laukā (*Erfahrungsraum*), kurā atmiņas savijas ar rakstītiem tekstiem, veidojot t.s. gaidu horizontu (*Erwartungshorizont*). Tādējādi mūsu pieredze un gaidas veido nākotnes semantisko lauku,¹ bet tagadne ir vieta, kur rodas nākotne un tiek formulēta pagātne.² Šī lauka izpratne ne tikai ļauj sociālajām zinātnēm izprast sociālo vai politisko kustību vērtības vai mērķus, bet palīdz arī vēsturniekiem saprast šodienu, kurā tiek veidota mūsdienu historiogrāfija, formulētas jaunas izpētes problēmas, pārinterpretēti avoti utt. Tāpēc pētījumi par šodienas kolektīvās atmiņas fenomeniem vistiešākajā veidā ir jāpārzina arī šodienas vēstures zinātnes profesionāļiem.

2015. gada beigās klajā nāca rakstu krājums “Kultūras studijas: Vēsturiskā atmiņa”, kas piedāvā pētījumus, kas tapuši Eiropas Savienības 7. Ietvarprogrammas projekta “Vēsturiskā atmiņa, jaunatne,

¹ T.i., to jēdzienisko kopumu, kurā mēs formulējam savu attieksmi, šajā gadījumā – par nākotni.

² Reinhart Kosellek (1989). *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, S. 354–359.

politiskais mantojums un pilsoniskā aktivitāte” ietvaros no 2011. līdz 2015. gadam, kā arī referātus, kas nolasīti Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XXV Zinātniskajos lasījumos darba grupā “Vēsturiskā atmiņa” 2015. gada janvārī.

Pirmais jautājums man radās par to, vai konferenču tēžu ziņojumi lieti iederas vienos vāciņos ar rakstiem, kas tapuši četru gadu ilga darba rezultātā. Identificēt pētījumus var gan pēc apjoma, gan rakstu beigās pievienotajām atsaucēm uz projektu. Satura rādītājā vai redaktora ievadā krājuma strukturālā uzbūve un pamatojums netiek atklāts, kas, domāju, ir nekorekti gan pret lasītāju, gan pašiem autoriem. Tādējādi rodas jautājums: vai īsie konferenču ziņojumi, kas ievietoti krājuma beigās, kalpo kā līdzeklis, lai palielinātu pētījumu nozīmīgumu, vai arī šiem ziņojumiem neatradās vieta konferenču rakstu krājumā? Lai izvairītos no šādu jautājumu iztīrījuma, recenzijā runāšu tikai par krājuma pamatu veidojošajiem astoņiem projekta pētījumiem, kuru galvenais mērķis ir bijis izpētīt jauniešu sociālo aktivitāti, un kā to ietekmē totalitārā pagātne un šodienas radikālie politiskie spēki.

Pirms analizēt pētījumus, ar nožēlu jāatzīmē, ka projekta ietvaros tā arī neatradu nevienu skaidrojumu, kas tiek saprasts ar “vēsturisko atmiņu”. Vai nu tā tiek pieņemta kā mediētu pagātnes recepciju un interpretāciju kopums (Irēna Saleniece, 8.–12. lpp.), vai arī cilvēku identitāti veidojošs faktors, kur vērojams konflikts starp “oficiālo vēsturi”³ un sociālo atmiņu, kas esot kolektīvā diskursa komponents (Alīna Romanovska, 46.–47. lpp.). Savukārt atlikušie raksti nemēģina skaidrot “vēsturisko atmiņu”, tādējādi šo problemātiku padarot savu rakstu ietvaros perifēru. Skaidrojumu, ko īsti saprast ar vēsturisko atmiņu, ir daudz, un ne vienmēr tā ir identa jēdzieniem “kolektīvā” vai “sociālā atmiņa”. Jau sociālās atmiņas teorijas klasiķis

³ Nav īsti saprotams, ko krājuma autori saprot ar “oficiālo vēsturi” vai “valsts oficiālo vēstures diskursu” (42. lpp.). Oficiālu valsts vēsturu pastāvēšana ir autoritāru valstu pazīme, domāju, ka Latvijā, runājot par politizētajiem vēstures diskursiem, labāk lietot Aleidas Asmanes piedāvāto jēdzienu “politiskā atmiņa”. Sk.: Aleida Assmann (2010). *Re-framing memory: Between individual and collective forms of constructing the past*. In: Karin Tilmans, Frank VanVreeand, Jay Winter (eds.). *Performing the past: Memory, history, and identity in modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam Univ. Press, pp. 35–50, here pp. 42–43.

Morics Halbvaks ieteica nodalīt vēsturisko atmiņu kā vēsturnieku darba lauku no kolektīvās atmiņas un autobiogrāfiskās atmiņas.⁴ Daži zinātnieki strikti iesaka šķirt vēsturisko atmiņu no kolektīvās atmiņas, jo, lai gan tās var pārklāties, tomēr vēsture var tikai rosināt kolektīvo atmiņu, bet tā nevar būt atkarīga no tās.⁵ Savukārt citi atzīmē, ka vēsturiskā apziņa ir jāšķir no vēsturiskās atmiņas. Krievu sociologs Žans Toščenko atzīmē, ka vēsturiskā atmiņa atšķirībā no vēsturiskās apziņas ir fokusēta apziņa, kurā pagātnes nozīme un aktualitāte atspoguļojas ciešā saiknē ar tagadni un nākotni. Savukārt vēsturiskā apziņa ir vairāk izplūdusi, tajā savijas kā nozīmīgas, tā mazāk nozīmīgas pagātnes refleksijas, ko ļaudis iegūst gan kā sistematizētu (izglītības sistēma), gan nesistematizētu (masu saziņas līdzekļi) informāciju.⁶

Teorētisko jautājumu ignorance rada virkni jautājumu krājumā publicētajos pētījumos. Piemēram: vai vēsturiskā atmiņa grāmatā sastopamajā leksikā ir idents jēdziens kā kolektīvā, sociālā atmiņa vai vēstures izpratne un pagātne? Vai, balstoties tikai uz autobiogrāfiskās atmiņas naratīviem, ir iespējams rekonstruēt sociālo atmiņu? Vai – kas tad atšķir vēsturi un atmiņu? Šie jautājumi ir plaši diskutēti zinātniskajā literatūrā,⁷ un to aprobācija pētījumā būtu akūti nepieciešama, kaut vai, lai novērstu jēdzienisko neviennozīmību autoru tekstos.

⁴ Maurice Halbwachs (1991). *Das kollektive Gedächtnis*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, S. 34–78.

⁵ Jay Winter, Emmanuel Sivan (1999). Setting the frameworks. In: J. Winter, E. Sivan (eds.). *War and remembrance in the twentieth century*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, pp. 6–39, here p. 8.

⁶ Zhan T. Toschenko (2011). Historical consciousness and historical memory: An analysis of the current situation. *Russian Social Science Review*, 52 (3), pp. 4–19, here pp. 5–6.

⁷ Piemēram: Jay Winter (2010). The performance of the past: memory, history, identity. In: Karin Tilmans, Frank VanVreeand, Jay Winter (eds.). *Performing the past: Memory, history, and identity in modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam Univ. Press, pp. 11–23, here pp. 12–15; James V. Wertsch (2004). *Voices of collective remembering*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, pp. 30–66, 152–170; Martin Zierold (2006). *Gesellschaftliche Erinnerung: Eine Medienkulturwissenschaftliche Perspektive*. Berlin: Walter de Gruyter, S. 60–153; u.c.

Tāpat projekta ietvaros nav analizēta zinātniskā literatūra un pētījumi, kas līdz šim Latvijā tapuši par līdzīgu problemātiku.⁸ Šīs literatūras izmantošana neparādās arī rakstu atsaucēs. Kāpēc? Vai līdzšinējā Latvijas pētnieku darbība tiek uzskatīta par nekvalitatīvu vai neizmantojamu? Ignorēti arī ārzemēs veiktie pētījumi.⁹ Tāpat projekta rakstos neatrodam nekādu norāžu uz pēdējā laikā tapušiem darbiem par postkomunistisko sabiedrību un tās attieksmi pret vēsturi.¹⁰ Domāju, ka šim projekta darbam bija jānosprauž savu pētījumu vieta līdzšinējā zinātniskajā diskursā, citādi nav īsti skaidra šī darba nozīme problemātikas izpratnē.

Nevar nepamanīt akūtu zinātniskās redakcijas trūkumu: tas ir izraisījis jau pieminēto teorētisko neviennozīmību tekstos, kā arī tīri

⁸ Piemēram: Mārtiņš Kaprāns, Vita Zelče (red.) (2011). *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*. Rīga: Mansards; Nils Muižnieks, Vita Zelče (red.) (2011). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne; Mārtiņš Kaprāns, Vita Zelče. Nacionālā identitāte, vēsture un sociālā atmiņa. No: Brigita Zepa, Evija Kļave (red.). *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011: Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU SZF, 37.–47. lpp.; Mārtiņš Kaprāns, Olga Procevska, Laura Uzule, Andris Saulītis (2012). *Padomju deportāciju pieminēšana Latvijā: atmiņu politika un publiskā telpa*. Rīga: Mansards; Klinta Ločmele (2011). *(Ne)izstāstītā vēsture: Skola, mājas, atmiņa*. Rīga: LU SZF SPPI; Viktors Makarovs, Ilze Boldāne (2008). *20. gadsimta pretrunīgo jautājumu pasniegšana Latvijas skolās un muzejos*. Rīga: Sorosa fonds. Pieejams: http://providus.lv/article_files/853/original/viktors_vesture2009.pdf?1326200238 (skatīts 31.01.2016.); Mārtiņš Kaprāns, Olga Procevska (2013). *Latvijas sociālās atmiņas monitorings. Ziņojums Nr. 1*. Pieejams: www.km.gov.lv/lv/doc/jaunumi/.../socialas_atminas_monitorings.pdf (skatīts 31.01.2016.) u.c.

⁹ Vieda Skultans (1998). *The testimony of Lives: Narrative and memory in post soviet Latvia*. London: Routledge; Vieda Skultans (2014). Remembering to forget: Commemoration of atrocities in the Baltic States. *Central Europe*, 12 (1), pp. 32–46; Ammon Cheskin (2012). History, collective memories, and national identities: How Latvia's Russian-speakers are learning to remember. *Nationalities Papers*, 40 (4), pp. 561–584; u.c.

¹⁰ Marta Rabikowska (ed.) (2013). *The everyday of memory: Between communism and post-communism*. Berlin: Peter Lang; Ene Kõresaar (2011). *Soldiers of memory: World War II and its aftermath in Estonian post-soviet life stories*. Amsterdam: Rodopi.

gramatisku nevienozīmību,¹¹ vietām parādoties ne visai pārdomātām izteiksmes formām.¹²

Pirmā projekta pētījuma “Toreiz un tagad: Latvijas vēstures “smagie” notikumi mūsdienu uztverē” autore Irēna Saleniece, pamatojoties uz piecu fokusa grupu (augstskolu un skolēnu intervijām Latvijas Okupācijas muzejā) un četru ekspertu (vēsturnieku, muzeja darbinieces) intervijām, skaidro, kā “mūsdienu Latvijas sabiedrībā tiek nodota [labāk iederētos runāt par atmiņas pārmantošanu, meditēšanu vai kopīgošanu nekā divdomīgi izprotamo “nodošanu”. – K. Z.] vēsturiskā atmiņa un interpretēti pagātnes notikumi” (10. lpp.). Diemžēl raksts balstās galvenokārt uz kvalitatīvo vai brīžiem deskriptīvo metodi, kvantitatīvos rādītājus sniedzot tikai par fokusa grupu vispārējo raksturojumu – reģionu, etnisko piederību, vecumu. Virknei ļoti vērtīgu secinājumu neatradu pierādījumus arī kvalitatīvajos rādītājos. Piemēram, tas, ka internetu, medijus vai kultūras produkciju jaunieši neuzskata par nozīmīgiem vēsturiskās informācijas nesējiem (17. lpp.); tas, ka no ārzemēm nākošo (kultūras) produkciju jaunieši nesaista ar pagātnes realitāti un vēsturi (17. lpp.).

Balstoties uz četru ģimeņu intervijām, saistoši ir uzrakstītas nodaļas, kurās atklāta ģimenes un paaudžu loma vēsturiskās atmiņas pārmantošanā, atklājot tās formu daudzveidību. Noslēgumā autore secina, ka Latvijas jauniešu attieksmi pret sabiedrību, politiskajiem uzskatiem, vērtībām un pagātni veido skola un ģimene. Vēstures refleksijas ir pakārtotas “Latvijas valsts oficiālajam diskursam”, tajā pašā laikā padomju laikus padarot par nostalgisku mītu arī jauniešu apziņā (42.–43. lpp.).

Diskusiju vērts ir autore mēģinājums Latvijā saskatīt četras vēsturiskās atmiņas paaudzes. Klasifikācijas kritērijs – kādos apstākļos veidojās šo paaudžu vēsturiskā atmiņa – nešķiet pārliecinošs, jo kolektīvā atmiņa atrodas nemitīgā transformācijā: atbilstoši t.s. nacionalizētajai atmiņai jeb lielajiem, politiski ietekmētajiem naratīviem tā mēģina pakārtot arī indivīdu atmiņu. Autore arguments, ka par pagātni “cilvēki spriež atbilstoši tām vērtībām, kuras viņos ieaudzinātas kopš bērnības” (9.–10. lpp.), prasa pierādījumus. Iespējams, ir jāmeklē citi

¹¹ Piemēram, fokusa grupas (10. lpp. u.c.) vai fokusgrupas (49. lpp. u.c.).

¹² Piemēram, “Latvijas brīvvalsts” (10. lpp.), “Latvija ir daudz nacionāla valsts jau vairākus gadsimtus” (47. lpp.), “negatīvā vēsturiskā atmiņa” (61. lpp.) u.c.

kritēriji šo paaudžu identificēšanai. Piemēram, vācu vēsturnieks Norberts Frejs, rakstot par pēcnacisma paaudzēm, tās saista ar vēstures politikas fāzēm.¹³ Domāju, arī mums, runājot un pētot kolektīvās atmiņas fenomenus Latvijā, nevajadzētu turēties pie principa, ka fiksējam tikai to, kas ir te un tagad, bet ignorējam tos kolektīvās atmiņas procesus, kas bija raksturīgi Latvijas sabiedrībai ilgākā laika periodā.

Alīnas Romanovskas rakstam “Vēsture un atmiņa: analītisks ieskats lauka pētījuma sagatavošanā” būtu jāsniedz informācija ne tikai par Latvijas sociāli politisko fonu un fokusa grupu raksturojumu, bet arī par vispārējo problemātikas izpētes līmeni, taču tas diemžēl nav darīts. Toties rakstā ir daudz vispārinātu secinājumu, kas izrietējuši no respondentu un ekspertu aptaujām, uz kurām tekstā nevaram atrast atsauces vai pierādījumus. Šāda veida secinājumi iederētos projekta izpētes kopsavilkumā, pēc tam, kad šādi secinājumi izrietējuši no aptauju datiem vai respondentu pausto naratīvu analīzes konkrētos pētījuma rakstos. Šim rakstam, manuprāt, vajadzēja pamatot paša pētījuma vietu zinātniskajā diskursā, aprakstīt teorētiskās un metodoloģiskās nostādnes.

Raksta nobeigumā A. Romanovska pauž ideju, ka jauniešu politiskā socializācija Latvijā esot vāji attīstīta, jo 1) izglītības sistēma neparedz jauniešu politisko izglītošanu; 2) tagadējo jauniešu vecāki esot audzināti PSRS, kur savu viedokli neviens neesot varējis paust (61. lpp.). Vispirms jau ir jautājums: vai ar “politisko audzināšanu” autore ir sapratusi to pašu, ko ar “pilsonisko audzināšanu” (55. lpp.), vai, ironiski varētu vaicāt, tā ir prasība pēc “poļitruku” parādīšanās izglītības sistēmā? Tā kā pilsoniskās izglītības trūkums atzīmēts arī citos rakstos (77. lpp.), tad, iespējams, būtu nepieciešams izteikt arī kādu rekomendāciju, ko šajā jautājumā, pēc pētnieku domām, vajadzētu darīt. Par otro secinājumu man ir šāda iebilde: šķiet, ka šodienas jauniešu vecāki nebūt nav stagnējošās PSRS sistēmas produkti, šī vecuma grupa vairāk piederētos t.s. “perestroikas” vai “Trešās Atmo-

¹³ Norbert Frei (2009). *Deutsche Lernprozesse: NS – Vergangenheit und Generationenfolge seit 1945*. In: Norbert Frei. *1945 und wir. Das Dritte Reich im Bewusstsein der Deutschen*. München: DTV, S. 38–55, hier S. 41–42. Lieti noderētu arī ieskatīties Aleidas Asmanes piedāvātajā vēsturisko paaudžu problemātikā un tipoloģijas iespējās. Sk.: Aleida Assmann (2007). *Geschichte in Gedächtnis. Von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung*. München: C. H. Beck, S. 31–69.

das” paaudzei, kurā politiskā aktivitāte, diskusijas bija ļoti izteiktas. Diemžēl šādas paaudzes esamība ir ignorēta arī Irēnas Salenieces veidotajā paaudžu klasifikācijā iepriekšējā rakstā.

Ilzes Koroļevas rakstā “Latvijas jauniešu politiskās attieksmes un aktivitāte vēstures izpratnes gaismā”, interpretējot un korelējot Dau-gavpils un Rīgas jauniešu izvēles, tiek skaidrots, kā veidojas jauniešu politiskā līdzdalība un kādu iespaidu uz jauniešu politisko un pilso-nisko aktivitāti atstāj vēsture. Nozīmīgi ir dati, kuri atklāj, ka negatīvā attieksme pret krieviem ir daļēji balstīta vēsturē, saistot tos ar okupā-ciju vai migrāciju. Autore secina, ka, “liekot uzsvāru uz noteiktiem vēsturiskajiem notikumiem, var palielināties etniskā spriedze” (74. lpp.). Tāpat vājā politiskā un pilsoniskā iesaiste un interese par politiku esot saistīta ar mazo interesi par vēsturi, ko nepieciešams uz-labot, iesaistot jauniešus ar vēsturi saistītās aktivitātēs un diskusijās (78. lpp.). Vērtīgas atziņas rakstā varam gūt arī par sociālā stāvokļa, dzīvesvietas, mediju u.c. faktoru ietekmi uz jauniešu pilsoniskās so-cializācijas procesu.

Intas Mieriņas pētījums “Jauniešu pilsoniskās un politiskās līdzda-lības formu tipoloģija” atsedz Latvijas jauniešu politiskās līdzdalības tipus. Rūpīgi izstrādātais un pamatotais raksts gan vairāk varētu pre-tendēt būt par apskatāmā krājuma ievadrakstu, jo tajā atsegta otra pē-tījuma dimensija – jauniešu pilsoniskā līdzdalība.

Gatis Ozoliņš rakstā “Vēsturiskā atmiņa, politiskais process un jauniešu dzīvesveids”, balstoties uz 60 padziļinātajām intervijām, “ap-raksta nozīmīgākos intervijās aplūkotos pētnieciskos tematus”¹⁴ un analizē jauniešu viedokli par vēstures jautājumiem un to ietekmi uz ikdienu, izpratni par politisko procesu u.c. (107. lpp.). Raksts balstās tikai uz interviju deskriptīvu aprakstu, secinājumi ir interesanti, bet tie nav balstīti analizē; autora lietotie kvantitatīvie apzīmējumi – “daži”, “daudzi”, “lielākā respondentu daļa”, “apmēram trešdaļa” utt. man ne-ļauj šo rakstu uztvert nopietni. Piedevām, šķiet, tā ir pirmā reize, kad redzu rakstu, kas tiek uzdots par akadēmisku, kaut gan tāds nav, jo tajā ir atsaucis TIKAI uz intervijām un viena skaidrojoša piezīme!

¹⁴ Es nespēju saprast, kas tad ir pētnieciskie temati, kurus aplūko (kas?) intervijās, kas tos izvirza – pētnieks vai respondents? Iespējams, autors ir ļoti neveikli noformulējis sava raksta uzdevumus, aizmirstot, ka rakstam ir jābūt arī mērķim, bet, iespējams, jārūnā par pētnieciskās metodoloģijas nepārzināšanu, jo savā darbā autors to nav ne atrunājis, ne arī pieminējis.

Anitas Stašulānes raksts “Pagātnes interpretācija: lauka pētījumu rezultāti” ir gadījuma studiju pētījums, kurš analizē labējā spārna radikālās Latvijas Nacionālās frontes (LNF) jauniešus, atklājot, kāpēc jaunieši iesaistās radikālās organizācijās, kā arī to, kāds ir šo jauniešu skatījums uz vēsturi. Analīzes rezultātā autore nonākusi pie virknes ļoti vērtīgu secinājumu par LNF publiskā tēla neatbilstību lauka pētījumu novērojumiem (140.–141. lpp.). Politologu vidū neizpratni varētu radīt autores izvirzītā versija organizāciju kvalificēt nevis kā radikālu, bet kā natīvisma (*nativism*) izpausmi (141. lpp.). Radikālisms vai mērenība ir politiskās taktikas klasifikators, turpretī natīvisms – politiskā pozīcija, kuras paušana vai realizēšana var būt gan mērena, gan arī radikāla.

Vēlams būtu, ja rakstā tiktu salīdzināta LNF jauniešu un citu Latvijas jauniešu vēstures izpratne, tādējādi ļaujot lasītājam saprast, ar ko tā atšķiras/neatšķiras no “neradikālo” jauniešu vēsturiskās apziņas.

Pēdējo projekta pētījumu “Biedrības “Latvija Tibetai” jauniešu sociālpolitiskā aktivitāte” veikusi Marika Laudere. Nevaru piekrist, ka šī biedrība rakstā tiek pasniegta kā sociāla kustība, pēc kritērijiem tā vairāk atbilstu interešu grupai. Rakstā atzīmēta biedrības jauniešu zemā interese par Latvijas vēsturi, par tradicionālo politisko līdzdalību, tā vietā izvēloties “netradicionālās” politiskās aktivitātes – piedalīšanos protesta akcijās vai petīciju parakstīšanā. Manuprāt, tās ir visumā tradicionālas politiskās līdzdalības aktivitātes, kas piedevām prasa augstāku politiskās līdzdalības līmeni nekā regulāri vēlēšanu iecirkņa apmeklējumi vēlēšanu vai referendumu dienās.

Manuprāt, šis visumā Latvijas pilsoniskajā sabiedrībā netipiskās interešu grupas izvērtēšanai lieti būtu noderējuši salīdzinājumi, kas pausti citos pētījuma tekstos. Būtu arī jāuzdod jautājums: vai zemā interese par Latvijas valsts vēsturi liecina arī par zemu globālo vēstures jautājumu izpratni? Neskatoties uz šīm dažām iebildēm, raksts vērtējams kā nozīmīgs, nopietns un patstāvīgs pētījums.

Neskatoties uz rakstu krājuma trūkumiem, tomēr jāatzīmē tajā publicēto datu un autoru secinājumu nozīme, kas lieti noderēs ne tikai humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvjiem, bet kurus, cerams, vērā ņems arī Latvijas politikas veidotāji.

Kaspars Zellis